

Jan van Eyck 'Portret van Giovanni Arnolfini en zijn vrouw' (1434). Olieverf op eikenhouten paneel. 82,2 x 59,5 cm. Collectie The National Gallery, Londen.

Gotische lichtbronnen

IJslandse kroonluchters uit de Lage Landen

Tekst Vilhjálmur Örn Vilhjálmsson

Elke kunstliefhebber kent de Arnolfini's in Brugge, een van de bleekste en ziekelijkst ogende echtparen uit de kunstgeschiedenis. Veel mensen zijn ook bekend met de ingewikkelde religieuze symboliek die Jan van Eyck in hun interieur verwerkte. Onder andere de rijkbewerkte kroonluchter heeft een reeks onderzoeken ondergaan: aanleiding om hier licht te werpen op vergelijkbare exemplaren die wonderbaarlijk genoeg in IJsland bewaard zijn gebleven.

De meest recente poging om de Arnolfini's te doorgronden, komt van de Britse schilder David Hockney, die ons ervan probeert te overtuigen dat Van Eyck fijne details, zoals de armen van de kroonluchter op het paneel, zou hebben geschilderd met behulp van een camera obscura. Inmiddels is overtuigend aangetoond dat die hypothese niet waarschijnlijk is. Omdat legenda op het schilderij ontbreken en er ook geen geschreven documenten zijn die het echtpaar bij naam identificeren, hebben we geen zekerheid over de identiteit van het afgebeelde paar. De meeste kunsthistorici neigen naar de aanname dat het paar op het portret een rijke

koopman uit Lucca, Giovanni Arnolfini, en zijn vrouw Giovanna voorstelt. De laatste behoorde tot de familie Cenami, een andere clan van rijke kooplieden in Lucca. Het stel trouwde in 1426. Kort daarna vestigde Giovanni zich in Brugge als gezant in Noord-Europa van de familie De Medici.

Symboliek

Er is zijn heel wat interpretaties aangedragen betreffende de symboliek achter zo ongeveer elk voorwerp op Van Eycks schilderij. Wat kunstliefhebbers vaak vergeten, is dat Giovanni Arnolfini zijn vrouw al had verloren voordat het relatief kleine schilderij (82 x 59,5) werd voltooid en gesigneerd. De kunstenaar heeft het doek duidelijk als volgt gesigneerd: 'Johannes de Eyck fuit hic, 1434', wat te vertalen is als 'Jan van Eyck was hier in 1434'. Giovanni's vrouw is echter in 1433 overleden, wat de volgende hypothese oplevert: Van Eyck was in 1433 aan het schilderij begonnen toen de vrouw van zijn opdrachtgever nog leefde, maar tegen de tijd dat hij het voltooide was ze overleden, en anders is het gewoon een postuum portret. Die veronderstelling is niet onredelijk en wordt geschraagd door veel van de visuele inhoud van het tafereel, bijvoorbeeld de losse manier waarop de mannelijke figuur de wegglijdende hand van zijn vrouw vasthoudt. De kroonluchter

Links: koperen kroonluchter van de kerk in Selárdalur church, Noordwest-IJsland. Lengte 67 cm. Collectie Nationaal Museum van IJsland (Þjóðminjasafnið). Foto Ívar Brynjólfsson. Boven: de kroonluchter van Selárdalur in situ in 1913. Collectie Nationaal Museum van IJsland. Foto Matthías Þórðarson.

geeft ook een aanwijzing. De eenzame kaars in de kroonluchter aan de kant van de echtgenoot is nog compleet en aangestoken, terwijl de kaarsenhouder aan de andere kant op een paar druppels was na leeg is, ten teken dat het levenslicht van de man nog brandt terwijl dat van zijn vrouw is gedoofd.

Overeenkomstig exemplaar in IJsland

Eeuwenlang hing een nog uniekere koperen kroonluchter in alle anonimiteit aan het plafond van een reeks kleine kerken die door de eeuwen heen werden gebouwd in de plattelandsnederzetting Selárdalur in Arnarfjörður, een van de Westfjords (NW-IJsland). Het was een dubbeldekerversie van de kroonluchter van de Arnolfini's.

De oudheidkundige was betoverd door de kroonluchter

De vroege kerken in IJsland bestonden meestal uit een geraamte van palen en houten platen, met buitenmuren van plaggen en steen, en een dak bekleed met platen waarop dunne steenplaten en graszoden werden gelegd. De roerende zaken en liturgische inventaris die vaak afkomstig waren uit veel oudere kerken op die plek, gingen vaak langer mee dan de vergankelijker materialen van de kerken zelf. Selárdalur was goed bekend bij de Nederlandse en andere zeevaarders uit de middeleeuwen en latere

periodes. Veel IJslanders verdienden hun geld met het aan de wind drogen van vis, stokvis, en later met het zouten en drogen van vis (bacalao) voor de buitenlandse vissersvloot. Meer exclusieve importproducten, zoals kerkelijke kunst, keramiek, sieraden en andere luxe artikelen, kwamen naar IJsland vanuit de Britse eilanden, Duitsland of de Lage Landen, en niet uit Scandinavië of het koninkrijk Denemarken, waarvan IJsland deel uitmaakte. Visserij betekende handel, maar de Denen zelf visten niet in de IJslandse wateren. In de late middeleeuwen en de renaissance was de handel in IJsland dan ook in handen van de Britse, Duitse en de Hollandse zeevaarders. De kerk-boerderij van Selárdalur, gelegen in een nogal woest gebied, werd, dankzij de visrechten die verbonden waren aan het landbezit, een van de rijkste landgoederen van IJsland. In 1913 bezocht het hoofd oudheidkunde van IJsland, Matthías Þórðarson, de kerk in Selárdalur. In een aantekening in het dagboek dat hij bijhield van zijn kerkbezoeken zien we dat hij speciale belangstelling had voor de laatmiddeleeuwse kroonluchter. Hij probeerde die te kopen van de plaatselijke boer voor het Nationaal Museum van IJsland in Reykjavik. De oudheidkundige was betoverd door de kroonluchter en in zijn reisverslag tekende hij de contouren van de armen ervan, en hij nam twee foto's om zijn vondst te bewijzen. Maar de boer viel niet over te halen en aan de kroonluchter werd geen verdere aandacht of onderzoek meer besteed tot de huidige auteur in 1986 een scriptie over kroonluchters schreef in het kader van zijn studie middeleeuwse archeologie aan de Universiteit van Aarhus in Denemarken.

Links: kaart van IJsland door Abraham Ortelius. Gepubliceerd in Additamentum IV, bij zijn collectie kaarten Theatrum orbis terrarum (Antwerpen circa 1590/1595). Collectie The National and University Library of Iceland. Boven: koperen kroonluchter van de Hvammur church in West-IJsland. Lengte 50 cm. Collectie Nationaal Museum van Denemarken, Kopenhagen (NM / D8073).

Productie en bestemming
Kennelijk hadden de IJslanders in de 15de en 16de eeuw een voorkeur voor het uit Dinant afkomstige rijkbewerkte kopersmidswerk om hun vlak onder de poolcirkel gelegen kerken te verlichten. Waarschijnlijk werden deze lichtbronnen uit de Lage Landen echter in de allereerste plaats gebruikt in kerken en niet in de boerderijen van de IJslanders. Die bleven thuis visolielampen en vetkaarsen gebruiken.

Ze worden in IJsland licht- of kaarsen-helmen genoemd

De kroonluchter in Selárdalur is vermoedelijk niet afkomstig uit Dinant zelf, maar vervaardigd in een werkplaats in een stad als Brussel, Brugge, Mechelen, Antwerpen of Tournay, waar de productie en de ambachtslieden naartoe waren verhuisd nadat het leger van Karel de Stoute van Bourgondië Dinant in 1466 had aangevallen. De koperindustrie en -handel in de Lage Landen zijn vaak omschreven als de bakermat van het hedendaagse kapitalisme. De kroonluchter van Selárdalur, die bestaat uit 32 verschillende koperen onderdelen die gedragen worden door een centrale ijzeren stang, met 6 armen op het laagste niveau en 3 op het hoogste, heeft aan het einde van de 16de eeuw een restauratie ondergaan, waarbij enkele van de oorspronkelijke kaarsenhouders door nieuwe werden vervangen.

25 jaar geleden, toen de 19de-eeuwse kerk in Selárdalur een grondige restauratie onderging, besloot de architect die daaraan leiding gaf de kroonluchter veilig onder te brengen in het Nationaal Museum in Reykjavik, waar hij tot op de dag van vandaag - in afwachting van een toekomstige bestemming - in de opslagruimte van het museum is te bewonderen. Wie de middeleeuwse inventarissen (IJslands *Máldagar*) van de IJslandse kerken bestudeert, ontdekt dat kroonluchters, die in het IJslands *ljósa hjálmar* of *kertahjálmar* (licht- of kaarsenhelmen) werden genoemd, heel gangbaar waren in 15de- en 16de-eeuwse kerken. In sommige middeleeuwse inventarissen van IJslandse kerken vinden we zelfs de aankoopprijs van sommige kroonluchters die door vishandelaren/kooplieden het land in waren gebracht. Omstreeks 1570 werd een boedelbeschrijving gemaakt voor de kerk van Selárdalur, waarin sprake is van een 'grote koperen kroonluchter' en ook van een andere, kleinere, die aan de kerk werd geschonken door de lutherse bisschop van Skálholt, die eerder een katholiek priester was geweest in de kerk van Selárdalur.

Unieke voorbeelden
IJslands geïsoleerde ligging en de armoede van zijn inwoners droegen er na 1700 in grote mate aan bij dat belangrijke voorbeelden van de koperproductie uit de Lage Landen en Noord-Duitsland bewaard bleven. Op het vasteland van Europa kwamen de protestantse kerkinterieurs - na veranderende mode, oorlogen en strenge reformatiemaatregelen - er nogal bekaaid vanaf in vergelijking met die van de katholieken. De IJslanders bleven intussen oude kerkklokken en onmodieuze altaarstukken uit de 14de eeuw

Links: koperen kroonluchter van de Hvammur kerk in IJsland. Lengte 40 cm. Collectie Nationaal Museum van IJsland (Pjms. 4528). Foto Ívar Brynjólfsson. Boven: koperen kroonluchter van de Parijse kerk van Glaumbær in Skagafjörður, Noord-IJsland. Lengte 34 cm. Foto het gemeentemuseum van Skagafjörður (BSk-707). Inga Katrín Magnúsdóttir.

gebruiken, die in Europa in de smeltkroezen van oorlogen of in religieuze vreugdevuren zouden zijn beland. Daardoor bleef de unieke kroonluchter in Selárdalur gelukkig tot in onze tijd behouden, al was hij oorspronkelijk een massaproduct in de landen van Noord-Europa, waar hij sindsdien al lang verdwenen is uit de kerken en de landhuizen van de welgestelden. Drie goede voorbeelden van gotische kroonluchters zijn in IJsland bewaard gebleven. Een ervan (NM-D 1025), uit een parochiekerk in Hvammur in Norðurárdalur (West-IJsland), maakt nu deel uit van de collectie van het Nationaal Museum in Kopenhagen. Een andere kroonluchter, uit de kerk in Hvammur in Dölum in West-IJsland, bevindt zich in de collectie van het Nationaal Museum van IJsland (Pjms. 4258). Een veel kleiner exemplaar in dezelfde stijl, slechts 38 cm hoog, komt uit een onbekende kerk in Zuid-IJsland en wordt ook bewaard in de collectie van het Nationaal Museum van IJsland (Pjms. V 138). In Noord-IJsland bevond zich net zo'n 15de-eeuwse kroonluchter in de parochiekerk van Glaumbær in Skagafjörður, maar die is nu te vinden in het streekmuseum van Skagafjörður (BSk-707). Vondsten van losse fragmenten van kroonluchters op kerkhoven, in archeologische opgravingen of tijdens de restauratie van IJslandse kerken bevestigen dat koperen gotische kroonluchters en andere kerkelijke koperen objecten in groten getale aanwezig waren in IJsland, en we lezen erover in de inventarissen van kerken.

Kroonluchters voor vis

De meeste goederen die in de middeleeuwen in IJsland werden geïmporteerd, werden in natura verhandeld tegen vis, koeien, wol, boter of andere

plaatselijke IJslandse producten; een ruilmethode waarmee diverse culturen uit de voeten konden. Dit was een uitwisseling waarbij de boeren en vissers uit verschillende culturen elkaar konden begrijpen. Stokvis was het belangrijkste exportproduct van IJsland. De *Stoccafisso* (de Italiaanse term voor stokvis) was een door de Italianen en veel andere Europeanen zeer gewaardeerd handelsartikel dat tijdens de vasten werd gegeten. In de kunst van de Lage Landen, bijvoorbeeld op de schilderijen van Frans Snyders (1579-1657), zien we van een uitgebreid assortiment voorziene vishandelaren stokvis verkopen. De Arnolfini's aten ongetwijfeld gedroogde kabeljauw uit de Arctische wateren. Een in Brugge woonachtige Italiaan en een tijdgenoot van de Arnolfini's, Pietro Querini, zou de Stoccafisso in Venetië hebben geïntroduceerd. In 1431, toen hij op weg was naar Brugge, belandde zijn schip ter hoogte van de Franse westkust in een zware storm. Slechts elf man van een bemanning van oorspronkelijk 68 overleefden de storm en dreven in reddingsboten af richting Noorwegen. Dit dramatische incident zou de oorsprong zijn geweest van de handel in stokvis in Italië, die de combinatie van stokvis met de grote Italiaanse culinaire traditie mogelijk heeft gemaakt. Deze verklaring klopt echter niet, omdat gedroogde vis uit Noorwegen en IJsland al in de 11de eeuw door de Noormannen in Sicilië en elders werd geïntroduceerd. Een rijkbewerkte kroonluchter in een verafgelegen kerk in een visrijk gebied in IJsland toont wel aan dat luxe artikelen als kroonluchters uit de Lage Landen evenzeer werden gewaardeerd door de herenboeren die vis droogden voor de buitenlandse markt als door rijke immigranten in Brugge.